

## Düşünce Özgürlüğü ve Kütüphanecilik

**Zafer Kızılkın**

Çalıştığım kütüphanede, bir rastlantı sonucu, Amerika'da basılmış bir kitap elime geçti<sup>1</sup> Türkçe başlığı «yasaklanmış kitaplar» olan yayın dünyanın değişik ülkelerinde, değişik tarihlerde ve değişik nedenlerle yasaklanan kitapların bir listesini içeriyordu. Listeyi gözden geçirince hiç ummadığım kitapların da listede yer aldığını hayretle gördüm. Masum olduğu konusunda günümüzde hemen hemen herkesin görüş birliği içerisinde olduğu bütün kitaplar listede vardı. Bu kitaplardan bazı örnekler vereyim: Andersen'in masalları, Lafonten'in fablleri, Don Kişot, Robinson Crusoe, Sheakspare'in yapıtları, Kuran, İncil vb. Günümüzde klasik sayılan diğer yazın yapıtlarının da dışlanmadığını sanırım belirtmeye gerek yok. Ayrıca kitapta, düşünce özgürlüğü üzerine yazılar ve varlığından ilk olarak haberdar olduğum «Kütüphane Hakları Bildirgesi» ve «Okuma Özgürlüğü Bildirisi» gibi bazı bildiriler de vardı. Konuyu biraz daha araştırmaya karar verdiğimde özellikle Amerikan Kütüphaneciliğinin zengin bir düşünce özgürlüğü deneyimi olduğunu gördüm. Bu nedenle örnekleri daha çok Amerika'dan vereceğimi belirtmeliyim.

Özellikle bazı dönemlerde sıkça duyduğumuz düşünce özgürlüğü, düşünme ya da düşünebilme özgürlüğü değildir. Eğer öyle olsaydı, insanın kafasındaki düşünce bilinmediği sürece, kısıtlanması diye de birşey olmazdı. Düşünce özgürlüğünün ne olduğunu Amerikan Kütüphaneciler Derneği (ALA) bünyesinde kurulan «Düşünce Özgürlüğü Ofisi»nin bir yayınından aktaralım:

«En basit şekliyle düşünce özgürlüğü, herkesin, herhangi bir konuda istediği şeye inanmak ve bu inanç veya düşüncelerini uygun gördüğü şekilde açıklama hakkıdır. Eğer, diğer insanlara ulaşması engellenirse, hangi yolla olursa olsun, bu düşünce ve inançların açıklanması anlamsızdır. Bu nedenle düşünce özgürlüğünün ayrılmaz ikinci parçası bütün bilgi ve düşüncelere özgürce ulaşım hakkıdır.»<sup>2</sup>

Tanımdan da yola çıkarak düşünce özgürlüğü felsefesini şöyle özetleyebiliriz : Demokrasinin işlevselliği ve yerleşmesi kişi özgürlüğüne dayanır. Düşünce özgürlüğü kişi özgürlüğünün temelidir. Ancak, çok yönlü bilgilendirilmiş ve eğitilmiş insanlar doğru seçim yapar ve kendi hareketlerinin sorum-

1. Haight, Anne Lyon. Banned Books. 3. ed. (New York: Bowker Company, 1970)

2. American Library Association. Office for Intellectual Freedom. Intellectual Freedom Manual. (Chicago: ALA, 1974) VII.

luluğunu yüklenirler. Bu nedenle, bireyin her çeşit bakış açısını inceleme, araştırma ve kıyaslama hakkı olması gerekir. Kütüphane bunu sağlayacak en iyi ortamdır. Kütüphanenin ayırıcı özelliği Düşünce Özgürlüğü Ofisi'nin aynı yayınında şöyle belirtilmektedir :

Kütüphanenin işlevi toplumun bir başka kuruluşu tarafından yerine getirilemez. Gazeteler de bilgi sağlar, ancak bu bilgi sınırlı olup yayınının bakış açısını yansıtır. Okullar da eğitir, bu da önceden hazırlanmış bir programa göre ve de yönetici ve eğitimcilerin uygun gördüğü koşullarda yapılır. Bunun karşısında kütüphanede, yalnızca kütüphanede insan kendi yeteneğinin ve insanlık birikiminin sınırlarını öğrenebilir.<sup>3</sup>

Evet, kütüphane de sonuçta bir eğitim kurumudur. Diğer eğitim kurumlarından farklı olarak, burada, kuralları bir anlamda kullanıcı kendi belirler. Yani kullanıcı ilgisine, yeteneğine, bakış açısına göre istediği yayını kendine uygun zaman diliminde kullanabilir ve isterse ödünç alabilir. En iyi öğrenme yönteminin kendi kendine öğrenme olduğu gerçeğini göz önüne alırsak, öğrenme ortamının önemi daha da anlam kazanır. Bu noktada eğitim alanındaki çarpıcı bir örneğe değinmek istiyorum. Bu örnek İngiltere'deki Summerhill adlı okuldur.

Bu okulda öğrenciler istedikleri derse girip çıkmakta özgürdürler. En çok ilgilerini çeken konuyu kendileri seçer ve öğretmenden yardım isterler. Öğretmen yalnızca bir öğretici ve yol göstericidir. Öğrenci üzerinde yetke kurmaya, buyruk vermeye çalışmaz. Onu kendisiyle eşit durumda bir kişi olarak değerlendirir. Okulun işleyiş ve düzeninde öğrencilerin eşit söz hakkı vardır...

Uygulanan bu çok sade yöntemler beklenmedik ölçüde başarılı sonuçlar vermiştir. Özgürlük ortamında çocukların yetenekleri daha hızlı serpilmiştir. Başkalarının değil, kendi eğilimleri doğrultusunda öğrenim gören çocuklar daha bilinçli daha güvenli yetişmişlerdir. Duyguları bastırılmadığı için daha dengeli ve uyumlu olmuşlardır.<sup>4</sup>

Bence bu örneğin en ilginç yanı, bizim kütüphane için özlediğimiz ortamın, bir bütün olarak eğitimde uygulandığında ortaya çıkacak sonucu göstermesidir. O halde kütüphanenin, demokratik bir toplum yapısı için gereken işlevi yerine getirmesi isteniyorsa bu özgür ortamın hiç olmasa kütüphane araç-gereci konusunda sağlanması gerekir. Bu da düşünce özgürlüğünü gündeme getirir.

Düşünce özgürlüğünün temel konusu sansürdür. Bu temel üzerinde kütüphane açısından şu alanlar ortaya çıkar: Kütüphane dermesinin özgürce kullanımı, Kütüphanecinin düşünce özgürlüğü ve bir eğitim kurumu olarak kütüphanenin rolü ve tarafsızlığı.<sup>5</sup>

3. Aynı. VIII.

4. Yörükoğlu, Atalay. «Eğitim ve Özgürlük», Türk Dili, 29, 238 (Ocak 1979), 247.

5. Krug, Judith F. ve James A. Harvey. «Intellectual Freedom and Librarianship», Encyclopedia of Library and Information Science. 12. vol. (New York: Marcel Dekker, 1974) 189.

### Sansür

Sansür Latince «censere» den gelir, anlamı da «değer biçmek» tir. Gümümüzde sansür için çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Kütüphanecilikle ilgili bir sözlükte yapılmış bir tanımlı vermekle yetiniyorum:

Her türlü düşün ve sanat ürününün, siyaset, din, dil ve açık saçıklık açısından sakıncalı olduğu gerekçesi ile üretiminin, dağıtımının, ödünç verilmesinin veya satılmasının yasaklanması veya engellenmesidir.<sup>6</sup>

Sansür'ün değişik türleri vardır: Hükümetlerin uyguladığı resmi sansür, kişi veya grupların kendi düşüncelerine uygun olmayan yayınlara karşı uyguladıkları sansür ve kişilerin kendi kendilerine uyguladığı otosansür gibi.

Kütüphane açısından sansür, yayınları yıpratma, sayfalarını koparma, hizmetten alıkoyma, yasaklama, gizleme, sınırlama, etiketleme, ortadan kaldırma çabalarının tümüdür. Bu eylemlere taraftar olanların genelde bakış açısı şudur: Kütüphane yalnızca iyi yayınları satın almalı ve ödünç vermelidir. Doğal olarak bu iyi yada doğrunun ölçütü kendi bakış açılarıdır. Gerçekte, bir yayındaki düşünceleri benimseyenler olduğu gibi, katılmayanlar da olacaktır. Kütüphanenin hizmet alanı bütün toplum olduğundan hizmet politikası da toplumdaki bütün insanlara yönelik olmak zorundadır. Yalnız kullanılacağı korkusuna dayanarak tercih fırsatını engellemek veya ortadan kaldırmak, özgürlüğün kendisini ortadan kaldırmak demektir. Tarihsel deneyim, bu günün en basit en doğal gerçeklerinin dün yıkıcı fikirler olarak yargalandığını göstermektedir. Öyleyse sağlıklı gelişme ve ilerleme için gerekli hoşgörü ve özgürlük ortamını sağlama yolunu seçmek durumundayız.

Atatürk'ün kitap sevgisini hepimiz biliyoruz. O'nun farklı düşünceler konusundaki bazı sözlerini aktarmak istiyorum:

Şüphesiz düşüncelerin, inançların başka başka olmasından şikayet etmemek gerekir. Çünkü bütün düşünce ve inançlar bir noktada birleştiği takdirde bu hareketsizlik göstergesidir, ölüm işaretidir. Böyle bir durum elbette arzu edilmez...

Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine ait siyasi bir düşünceye sahip olmak, seçtiği dinin gereklerini yapmak veya yapmamak hak ve özgürlüğüne sahiptir.<sup>7</sup>

Yakın tarihte, ülkemizde açık saçık olduğu gerekçesiyle, Oğlak Dönerces'i adlı kitabına imha kararı verilen, Henry Miller kendisiyle yapılan röportajda bakın ne diyor:

Neden bu kadar tasalanıyoruz, korkulacak ne var. Sözcükler, sözcüklerde korkulacak ne var, yada düşüncelerde. İsterse baş kaldıran düşünceler olsun bunlar, korkak mıyız biz? Her türlü şeyle karşılaşmadık mı? Savaş, hastalık, salgın, açlık yüzünden yok olup gitme tehlikesinin

6. Harrod, Leonard Montague. Harrod's Librarians' Glossary of Terms Used in Librarianship, documentation and the book craft and Reference Book. 5. ed. (Wiltshire: Gower Pub., 1984) 137.

7. Aynı. 170.

8. Afetinan. Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969) 85-6.

ucunu gene gene sürüklenmedik mi? Açıklığın abartılarak kullanılmasında bizi ürkütecek ne var?

İnsanların her zaman yaptıklarından, söylediklerinden başka bir şey anlatmıyorum ki ben. Bunları nereden aldım? Sihirli şapkadan çıkarmadım ya. Hep çevremizde olan şeyler, her gün içimize çektiklerimiz. İnsanlar bunu kabul etmek istemiyor da ondan. Basılmış sözle söylenen söz arasında ne fark var.<sup>9</sup>

Amerika'lı bir başka yazar Kurt Vonnegut'un mektubundan bazı bölümler aktarmak istiyorum. Mektup, Mezbaha No: 5 adlı romanını kalorifer kazanında yaktıran Drake Okulu Yönetim Kurulu'na yazılmıştır.

...  
Aydın insanlar gibi davranarak kitaplarımı okumak zahmetine katlansaydınız, kitaplarımın açık saçık olmadığını ve şu yada bu türden bir yabancılığı savunmadığını anlardınız. İnsanların genellikle olduklarından daha sevecen, daha sorumlu olmaları için yalvarır kitaplarım. Romanlarımdaki kimi kişilerin kaba konuştuğu doğrudur. Ama bunun nedeni insanların gerçek yaşamda da kaba konuşmalarıdır. Özellikle askerler ve ağır işlerde çalışanlar kaba konuşurlar. Muhallebi çocukları bile bilir bunları. Gene hepimiz biliriz ki, o sözcükler gerçekten çok büyük zarar vermez çocuklara. Doğrusu gençliğimizde bize zarar vermemişlerdi. Kötü davranışlar ve yalanlardı yüreğimizi burkan.

...  
Gazetelere bakılırsa, yaptığınız karşısında ülkenin dört bir yanından yükselen tepkiler sizi çok şaşırtmış. Böylelikle Drake'inde Amerikan uygarlığının bir parçası olduğunu, yurttaşlarımızın sizin böylesine uygarlık dışı davranmanıza katlanmadığını öğrenmiş oldunuz hiç değilse. Belki, böylece özgür insanların çok haklı nedenlerle kitapları kutsal saydığını ve savaşların kitaplardan nefret eden, kitap yakan ülkelere karşı verildiğini de öğrenirseniz. Eğer Amerikalıysanız içinde yaşadığınız toplulukta, yalnız kendi düşüncelerinizin değil, bütün düşüncelerin özgür olmasına izin verirdiniz.

Eğer siz ve yönetim kurulunuz, gençlerimizin eğitimi üstündeki yetkilerinizi kullanırken erdemli ve olgun davrandığınızı göstermek istiyorsanız, kabul etmeniz gerekir ki, kitapları, hem de okumadığınız kitapları yargılayıp yakmakla, özgür bir toplumda yaşayan gençlere çok kötü bir ders öğretiniz.<sup>10</sup>

Amerika'da 1930'lara kadar kütüphaneciler ALA önderliğinde sansüre karşı çeşitli mücadele biçimleri uyguladılar. Bu tarihten sonra özellikle Steinbeck'in Gazap Üzümleri'ne bir çok eyalet kütüphanesinde uygulanan yasaklamaya ALA 1939'da Kütüphane Hakları Bildirgesi'ni oluşturup benimsemekle karşı çıktı. Bu bildirme, kütüphanecilerin düşünce özgürlüğü ve kütüphane araç-gereci konusundaki politikasının temelini oluşturur. Değişik tarihlerde gözden geçirilen bu Bildirme'yi 1967'deki şekliyle aktarıyorum.

9. «Sanat, Kültür, İnsan», Güneş Gazetesi, 28 Mart 1988, 88.

10. Özkırımlı, Atilla. Yazarları da Vururlar. Çeviriler: Celal Üster. (İstanbul: Gümüş Yayınevi, 1987) 15-17.

1 — Kütüphanenin hizmet sorumluluklarından biri olan kitap ve diğer kütüphane araç-gerecinin seçimi, toplumdaki bütün insanların bilgi, ilgi ve aydınlanma gereksinimleri göz önüne alınarak yapılmalıdır. Hiç bir yayın yazarın dinsel, siyasal veya toplumsal görüşünden dolayı dışlanmamalıdır.

2 — Kütüphaneler çağımızın sorunlarıyla ilgili bütün bakış açılarını içeren kitap ve diğer araç-gereci sağlamalı, hiç bir yayın farklı düşünce yada partinin görüşünü savunduğu için yasaklanmamalıdır.

3 — Kütüphaneler halkı bilgilendirme ve aydınlatma sorumluluğu temelinde sansüre karşı çıkmalıdır.

4 — Kütüphaneler, açıklama özgürlüğü ve düşüncelere özgürce ulaşımın kısıtlanmasına karşı çıkan, bütün grup ve kişilerle işbirliği yapmalıdırlar.

5 — Bireyin kütüphaneyi kullanma hakkı onun yaş, ırk, din, ulusal köken, siyasal veya toplumsal görüşleri nedeniyle yasaklanmamalı veya kısıtlanmamalıdır.

6 — Demokratik yaşamın eğitim kurumlarından biri olarak kütüphane, toplantı salonlarını kültürel ve toplumsal etkinliklere ve güncel kamuoyu tartışmalarının hizmetine sunmalıdır. Bu hizmet, toplumun bütün üyeleri için düşünce ve inanç ayırımı yapılmaksızın eşit şekilde verilmeli ve herkese açık olmalıdır.<sup>11</sup>

1940'ta da ALA bünyesinde Düşünce Özgürlüğü Komitesi kuruldu. Komitenin amacı şöyle özetlenebilir: Kütüphane Hakları Bildirgesi'ne aykırı davranışları düşünce özgürlüğü açısından inceleyip, görüş ve tavır saptamak.<sup>12</sup>

#### **Kütüphane dermesinin özgürce kullanımı :**

Düşünce özgürlüğünün yerleşmesi için sansürün karşısında olmak yetmez. Kütüphanedeki bütün araç gereçten faydalanma ayırım yapılmadan bütün kullanıcılar için olanaklı kılınmalıdır. Bunun diğer anlamı, kütüphane din, dil, ırk, yaş ve siyasal görüş ayırımı yapmadan herkese hizmet vermeli ve bu hizmet güvence altına alınmalıdır. Güvence altına almaktan şu kastedilmektedir: Kütüphane kayıtları yalnızca daha iyi hizmet vermek amacıyla kullanılmalıdır, yoksa kullanıcının ne okuduğunu veya eğilimini saptamak amacıyla değil.<sup>13</sup>

Bu konu Amerika'da 1971'de gündeme gelmişti. Bir resmi kuruluş belirli konularda kitap okuyanları saptamak için kütüphane kayıtlarını incelemek istemişti. ALA buna şu gerekçeyle sert tepki gösterdi : «Kütüphanelerle hizmet verdiği kişiler arasındaki ilişki doktoralı hastası, avukata müşterisi arasındaki ilişki gibidir»<sup>14</sup>, dolayısıyla dokunulmazdır.

Yakın tarihte de Amerika'da benzer bir olay oldu. Federal Araştırma Bürosu (FBI) casusların da teorik çalışma yaptığını söyleyerek kütüphanelere casusları saptamada yardım çağrısı yaptı. Gerisini haberi yazan gazeteden aktaralım :

11. ALA. Ön Ver.

12. Krug, Judith F. Ön. Ver. 172.

13. Aynı. 174

14. Aynı.

Olayın ortaya çıkması üzerine, ülkedeki kütüphaneciler ve Ulusal Temel Kişilik Hakları Komitesi yetkilileri, bu durumu temel kişilik hakkı olan haber alma özgürlüğüne bir saldırı olarak nitelediler. New York Times'a ilan verdiler. Bütün Amerika'lıları kendi bölgelerinin senatörlerine ve FBI yöneticilerine protesto mektubu yazmaya çağırdılar.<sup>15</sup>

### Kütüphaneci ve düşünce özgürlüğü

Kütüphanelerde her ne kadar düşünce özgürlüğü ortamı için politikalar saptansa da bunun başarısının anahtarı sonuçta kütüphanecidir. Bu kütüphaneciler 1971 tarihli Okuma Özgürlüğü Bildirisi'nde şunu söylüyorlardı: Hizmete sunduğumuz düşün ve sanat ürünlerinin içeriğinin bizim düşünce-mize uygun olması gerekmez. Biz bilimin gelişmesi ve öğrenmenin yaygınlaşması için gereken bilgi ve birikimi sağlayarak bir eğitim hizmeti veriyoruz.<sup>16</sup> Kütüphanecinin bu mesleki sorumlulukları onun düşünce özgürlüğünü savunmayı da gerektirir. Yani kütüphaneci seçtiği, hizmete sunduğu araç gereçten dolayı suçlanmamalı ve zarar göreceği korkusu taşımamalıdır. Verdiği hizmet onun günlük yaşantısını etkilememeli, işine zarar vermemelidir. Kütüphaneci düşünce ve inancında özgür olmalıdır.<sup>17</sup>

Amerika'da bu alanda da etkin çalışmalar görüyoruz. ALA 1967'de Düşünce Özgürlüğü Ofisi'ni kurdu. Ofisin asıl amacı, kütüphanecileri ve ilgili bütün kesimleri düşünce özgürlüğü kavramı konusunda eğitmektir. Bu amaçla, konferanslar düzenlemek, sansür olayları konusunda kütüphanecilere danışmanlık yapmak ve eylem programı oluşturmak gibi çeşitli etkinliklerde bulunmaktadır. Ayrıca ALA ile işbirliği içinde çalışan bir Okuma Özgürlüğü Vakfı kurulmuştur. Bunun amacı da düşünce özgürlüğü uğruna çeşitli zararlara uğrayanlara yardım etmek suretiyle, düşünce özgürlüğünün savunulmasını sağlamaktır. Bu vakıf bünyesinde bir de para yardımı fonu vardır.<sup>18</sup>

### Kütüphane ve düşünce özgürlüğü

Bu konunun odak noktası şudur : Kütüphane eğitim ve toplumsal değişimdeki işlevini yerine getirirken tarafsız olmalı mıdır? Bazı kütüphaneciler bu tarafsızlık politikasına karşı çıkıyorlar. Çünkü diyorlar bu tarafsız olmanın ölçütü nedir? Tarafsız kitap seçimi, tarafsız sergielr iyi de eğer konu barış ise, çevre sağlığı ise, demokrasi ise durum ne olur? Yani kütüphane barış konusundaki kitaplarını sergilerse, tarafsızlık ilkesine göre savaşı savunan kitaplarını da mı sergilesin.<sup>19</sup>

Kütüphanenin taraf olup olmaması konusundaki tartışmalar kesin bir sonuca ulaşmamıştır, hala sürmektedir. Ama, ağırlıklı görüşün şu doğrultuda olduğunu belirtmek gerekir. Evet, kütüphane yapısı gereği tarafsız olmalıdır, fakat siyasal ve ahlaksal konular eğitim ve kütüphane konularıyla o kadar içiçedir ki, kütüphane bazı durumlarda taraf tutmak zorundadır.<sup>20</sup>

15. Cumhuriyet Gazetesi. 10 Şubat 1968, 9.

16. ALA. Ön. Ver.

17. Krug. Judith F. Ön. Ver. 175.

18. Aynı. 180.

19. Krug. Judith F. Ön. Ver. 181.

20. Aynı. 183.

ALA'da yukardaki görüşe uygun olarak bir çok konuda taraf tutmuştur. Örneğin 1. Dünya Savaşı'nda ALA silahsızlanma görüşünü desteklemişti 1970 yılı toplantısında yoğun tartışmalardan sonra, ALA dernek olarak kütüphaneciliği de ilgilendiren güncel konularda görüşünü belirtme kararı aldı. Bunun sonucu olarak, eğitim ve kütüphane hizmetleri üzerinde olumsuz etkiler yaptığı gerekçesiyle Amerika'nın Vietnam'da giriştiği savaşa karşı çıktı.<sup>21</sup>

Bu örneklerinde gösterdiği gibi bazı durumlarda düşünce özgürlüğünün kapsamı değişebilmektedir, ama değişmeyen şey düşünce özgürlüğünün artık kütüphane hizmeti felsefesinin vazgeçilmez parçalarından biri haline geldiğidir.

Sonucu bir kütüphanecinin sözleriyle bağlamak istiyorum :

Sansür, ister kendi kütüphane dermesine, ister bir bütün olarak toplumun sanat ve düşün ürünlerine yönelsin, eğer kütüphaneci bunun karşısında yer almıyorsa, sansüre katılıyor demektir. Kütüphaneci yalnızca kendi mesleğinin sorumluluklarını yerine getirerek, yani güzel olsun, çirkin olsun toplumun ürünlerini koruyarak ve onları özgürce isteyenlerin hizmetine sunarak, sansüre karşı çıkabilir.<sup>22</sup>

21. Aynı.

22. Dailly, Jay E. "Censorship, Contemporary and controversial Aspects of," Encyclopedia of Library and Information Science. 4. vol. (New York, Marcel Dekker, 1979) 337.